

Бадер Антон Васильович

Поняття та класифікація збройного насилля як суспільно-політичного феномену

УДК 323.2:316.485.26

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-44-48>

Бадер Антон Васильович
кандидат історичних наук, доцент,
директор Навчально-наукового
інституту історії,
міжнародних відносин і соціально-
політичних наук
ДЗ «Луганський національний
університет
імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, Старобільськ, Україна

У статті розглядається збройне насилля як характерна ознака сучасного суспільно-політичного життя. Автор аналізує головні надбання представників української та зарубіжної політологічної науки щодо визначення збройного насилля, його характерних ознак, мети та завдань його застосування у процесі суспільно-політичної діяльності. Представлений також широкий історичний аналіз еволюції проблеми застосування збройного насилля у ті чи інші періоди.

Серед видів збройного насилля, які існують на сучасному етапі, автор виділяє такі: бунт із застосуванням зброї; повстання, що має організований, більш масовий та відкритий характер; політичні зіткнення, зокрема, збройний заколот; державний переворот, а також путч, якщо акція організована та реалізована військовими; громадянська війна; партизанська війна, що ведеться, на відміну від громадянської війни, невеликими загонами; репресії як одностороннє насилля з боку держави.

Внаслідок проведеного дослідження автор доходить висновку, що збройне насилля як суспільно-політичний феномен пов'язано із такими дефініціями, як соціальне та політичне насилля. Він доводить, що насилля є характерним для людського середовища. Стримування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Згідно із думкою автора найважливішим критерієм класифікації насилля є використання у цьому процесі зброї. Він стверджує, що ні у кого не може виникнути сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Пропонуємо вважати основною метою більшість неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Збройне насилля своєю чергою вважаємо явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства, крайнім ступенем примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким безпосередньо пов'язане існування політичної системи, ми класифікуємо збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє, що мають вказані види.

***Ключові слова:** збройне насилля, політичне насилля, держава, політична влада, боротьба за контроль.*

Вступ. В умовах пошуку політичних рішень щодо урегулювання збройного конфлікту на Донбасі, який розпочався у 2014 і продовжується до сьогодні, вельми важливим є вивчення феномену збройного насилля як ключової ознаки розвитку суспільно-політичних процесів протягом усієї історії людства. Детальний розгляд причин збройних конфліктів, їх сутності, а головне – досвіду їх подолання є важливою віхою у процесі формування стратегії вирішення донбаської кризи та запобігання повторення подібних ситуацій у майбутньому.

Мета та завдання. Незважаючи на важливість теми, вона досить слабо відображена у сучасній політологічній літературі. Серед авторів, у працях яких розглядаються ті чи інші аспекти досліджуваної проблематики, можна виділити: С. Вовк [1], О. Дмитриєва та І. Залісіна [2] та інші. Значний внесок у висвітлення феномену збройного насилля, зокрема, під час формування державного устрою країн пострадянського простору та у процесі оформлення пострадянського геополітичного порядку зробив Р. Файзрахманов [3–7].

Серед наймеш заповнених лакун у процесі дослідження феномену збройного насилля – комплексний аналіз напрацювань з приводу причини його появи, історичної еволюції, характерних

ознак та наслідків застосування. Досягненню цих завдань і присвячена ця стаття.

Методи дослідження. З огляду на мету розвідки головним методом дослідження є метод порівняльного аналізу наукових робіт дослідників, які займалися тими чи іншими аспектами збройного насильства.

Результати. Теоретична розробленість такого феномену, як збройне насилля, в науковій літературі вкрай обмежена. Серед робіт, що присвячені не окремим видам, а безпосередньо пошуку сутності вказаного явища, слід виділити лише напрацювання Р. Файзрахманова. Цей дослідник розглядає насилля з погляду правової науки, однак деякі положення є важливими і для нашої роботи. Так, автор вважає, що основною формою політичних конфліктів є збройне насильство. Він розуміє його як особливий засіб та метод соціальної боротьби, крайній спосіб примусу іншої сторони шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. Цей вид насилля виступає специфічною формою примусу з використанням спеціальних матеріальних пристроїв та засобів, що застосовуються для фізичного знищення живої сили супротивника, його техніки, озброєння та відповідних об'єктів [3, с. 57].

«Збройне насильство однозначно оцінюється як крайня форма та засіб політичного насильства,

що представляє собою вище втілення соціального насильства. Виявляється воно в політичній сфері, основним змістом якої було, є і залишається захоплення, утримання та використання політичної влади, досягнення політичного панування, регулювання та всебічний вплив на економічні, соціальні, духовні та інші явища й процеси» – зазначає Р. Файзрахманова [3, с. 57].

Дослідник указує, що здебільшого згадки про насилля у найдавніших письмових джерелах так чи інакше пов'язуються з волею та діями можновладців. Зокрема, автор пише: «Використання насильства в різних його проявах є прерогативою того, хто займає домінуюче становище в суспільстві, кому належить влада, право та можливість управляти іншими. Тобто вже з моменту свого зародження воно набуло і мало явно виражений політичний характер і зазвичай підкріплювалося відповідним правовим обґрунтуванням та виправданням» [4, с. 132]. Наведені тези вважаємо досить важливими, оскільки на цій основі ми конкретизуємо аналізований феномен та відмежовуємо його від інших видів насильства, зокрема кримінального.

Також важливою вважаємо тезу автора про те, що насильство загалом та збройне зокрема є явищем історичним. Досліджуване нами явище проявляється в адекватних сучасності формах, що з плином часу продовжують зазнавати модифікації [5, с. 147]. З огляду на зазначене цілком зрозуміло, що на вибір конкретних видів та форм збройного насильства впливають цілі та завдання, що переслідуються, характерні внутрішньодержавні або міжнародні умови, співвідношення сил та засобів, економічні, соціальні, демографічні, військові та інші можливості [3, с. 57].

Р. Файзрахманов як правознавець описує внутрішню структуру збройного насилля, за аналогією з правовідносинами, а саме як механізм взаємодії певних елементів. Так, він називає сукупність суб'єктів (осіб, груп, об'єднань та інших соціально-політичних інститутів); об'єкт насильства; встановлений порядок (процедури) дій щодо застосування насильства; конституційно-правові та концептуальні (доктринальні) підстави застосування збройного насильства [3, с. 57].

Автор додає, що, з одного боку, вказаний механізм є важливим структурним компонентом політичної системи суспільства, а з іншого – сам представляє чітко визначену систему взаємодії певних елементів [6, с. 19–22].

Метою збройного насильства дослідник визнає уявний суб'єктом кінцевий результат своїх дій з примусу протилежної сторони діяти згідно зі своїми соціально-політичними інтересами. Зрозуміло, що мета збройного насильства має прямий та безпосередній зв'язок з причинами, що провокують політичний конфлікт та застосування зброї для його вирішення.

Р. Файзрахманов пише: «З урахуванням того, що насильство однозначно передбачає участь у ньому як мінімум двох сторін, то відбувається це таким чином, що одна з них ініціює застосування збройного насильства, а інша приймає у зв'язку з цим відповідні заходи. Тобто цілі, переслідувані ними, об'єктивно стають протилежними, а використовувані при цьому засоби та методи можуть бути аналогічними. Таким чином, сторона, що ініціює насильство, однозначно виступає як його суб'єкт, а контрсторона, що піддається цьому насильству, може бути визнана його об'єктом» [3, с. 58].

У вказаному контексті змушені не погодитись з наведеним положеннями. Так, з юридичного погляду, якщо вважати збройне насилля певним видом правовідносин, то обидві сторони виступатимуть суб'єктами. Об'єктом своєю чергою буде виступати те, щодо чого виникає конфлікт – територія, надра, геополітичний статус, етнічні або релігійні протиріччя тощо. З політологічного погляду суб'єктом політики є свідомий, дієвий учасник політичного процесу. За великим рахунком громадяни, їх об'єднання, уряди та навіть держава загалом можуть виступати об'єктом політики за умови неусвідомленої участі в ній, будучи жертвою маніпуляцій, обману та самообману. Однак навіть з урахуванням сьогоденної специфіки ведення війн, де жертва певний час не розуміє, що проти неї здійснюється агресія, рано чи пізно усвідомлення ситуації все одно приходить. З огляду на зазначене всі сторони конфлікту ми вважатимемо суб'єктами збройного насилля, а об'єктами виступатимуть вказані вище елементи.

До суб'єктів збройного насилля Р. Файзрахманов відносить: індивідів, великі та малі соціальні спільноти (соціальні групи, класи, нації, конфесії); політичні інститути (держави, міжнародні організації, політичні партії тощо). Автор додає, що відповідно до статусу ці суб'єкти можуть бути інституційними (формальними), до яких належать посадові особи, державні органи, а також неінституціональними (неформальними) – громадські діячі, масові громадські організації та рухи тощо, у тому числі злочинні формування. Залежно від місця та ролі в ухваленні військово-політичних рішень він виділяє суб'єктів, що вирішують, до числа яких належать глави держав та урядів, парламентів, військові відомства (міністерство оборони, генеральний штаб, об'єднане командування тощо); дорадчих суб'єктів (ради національної безпеки, консультанти, радники, групи тиску та лобі); суб'єктів, що забезпечують (наукові та інформаційні центри та організації тощо) [3, с. 58].

На думку дослідника, безпосередні учасники збройних формувань не є суб'єктами збройного насильства, оскільки вони формуються та організуються так званими основними суб'єктами тієї чи іншої політичної дії та виступають у їх руках

як засіб збройного насильства, а не як суб'єкт [3, с. 57].

До засобів збройного насилля Р. Файзрахманов відносить спеціально створені суб'єктом насильства збройні формування, а також все озброєння, що знаходиться у нього, – зброя, бойова техніка та спеціальне обладнання. Автор розділяє їх на дві групи: державні або формально-офіційні та недержавні або неофіційні. Перших можна вважати законними та легітимними. Друга група – незаконні, нелегітимні, оскільки з формального погляду вони не мають зв'язку з державою, її волею, вираженою в законах [3, с. 58–59].

Сюди слід додати, що постійна потенційна можливість застосування збройного насильства провокує необхідність створення та функціонування належних сил та засобів, сукупність яких утворює військову організацію держави та суспільства. На думку автора, основу та ядро цієї організації становлять збройні сили, що виступають, з одного боку, дієздатним суб'єктом збройного насильства, а з іншого – його домінуючим засобом [5, с. 149].

Методами збройного насильства дослідник визначає основні прийоми та способи застосування вказаних вище засобів. Він розділяє ці методи на два види:

- безпосереднє збройне насильство як відкрите й пряме застосування засобів збройної боротьби;
- опосередковане збройне насильство, що не передбачає відкритого та прямого впливу. Тобто у другому випадку маємо справу із загрозою застосування насильства. Сюди слід віднести приведення збройних сил держави в повну бойову готовність, проведення великих військових навчань та маневрів, створення в безпосередній близькості з державним кордоном контрсуб'єкта військових баз або зосередження великих військових формувань, безпосередня присутність певного військового контингенту на території іноземної держави, проведення розвідувальних та подібних операцій й заходів [3, с. 59].

Аналіз внутрішньої структури та сутності збройного насилля дозволяє сформулювати визначення цього феномену. У вказаному контексті ми цілком погоджуємось із запропонованою Р. Файзрахмановим дефініцією. Дослідник визначає збройне насилля як особливий засіб та метод соціально-політичного протистояння, крайній ступень примусу супротивної сторони та підпорядкування своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили [5, с. 149].

Уважаємо за потрібне навести ще декілька тез Р. Файзрахманова, які він вивів із загального змісту свого визначення. «Збройне насильство акумулює в собі здатність та можливість держави як основного соціально-політичного інституту ста-

вити перед суспільством й вирішувати найбільш важливі та складні завдання. На місце перших серед них виходять ті, що пов'язані з забезпеченням державного суверенітету й національної безпеки» [5, с. 149]; «... простежується прямий та безпосередній зв'язок між державним суверенітетом та збройним насильством. Допустимість останнього і (або) нездатність держави подолати негативні наслідки, викликані його застосуванням, свідчать про недостатню самостійність, незалежність державної влади» [7, с. 50]. На наш погляд, вказані положення надають можливості класифікувати аналізований феномен. Як відомо, державний суверенітет, без якого не може функціонувати жодна політична система, розділяється на внутрішній та зовнішній. А отже, ми пропонуємо збройне насилля розділити на два великі види – внутрішнє та зовнішнє.

Стосовно типологізації зазначених видів на більш конкретні, цілком логічно використати вже існуючі системи класифікацій політичного насилля, виключивши з них ті, що реалізуються без застосування зброї. Стосовно внутрішньодержавного насилля доречним буде назвати досить детальну типологію, запропоновану А. Дмитрієвим та В. Залісіним [2, с. 41–57]. Дослідники виділяють такі види:

- бунт, у нашому разі із застосуванням зброї;
- повстання, що має, на відміну від бунту, організований, більш масовий та відкритий характер;
- політичні зіткнення, на наш погляд, сюди слід також віднести і збройний заколот;
- державний переворот, а також путч, якщо акція організована та реалізована військовими;
- громадянська війна, як одна з найбільш масштабних форм внутрішньодержавного насилля, має високоінтенсивний, тотальний та, як правило, довготривалий характер;
- партизанська війна, що ведеться, на відміну від громадянської війни, невеликими загонами;
- тероризм;
- репресії як одностороннє насилля з боку держави.

На наш погляд, із вказаної класифікації слід вилучити тероризм. По-перше, він найчастіше виявляється на міжнародному рівні. По-друге, в середині держави терористичні акції можна розглядати як форми реалізації інших, зазначених вище видів внутрішнього збройного насилля. Дискусійною проблемою є також виділення партизанської війни в окрему категорію. Так, С. Вовк, спираючись на досвід попередників, розглядає партизанську боротьбу як форму громадянської війни [1, с. 73–74]. Вважаємо, що партизанський рух може бути елементом як громадянської, так і звичайної війни, що розглядається нами як вид зовнішнього збройного насилля. Поряд з цим, до наведеної класифікації слід додати революцію як

масштабну та впливову форму внутрішньодержавного збройного насилля.

До зовнішнього, міжнародного збройного насилля слід, на нашу думку, віднести:

- збройний міжнародний конфлікт;
- міжнародний тероризм;
- геноцид як найбільш масштабну форму одностороннього збройного насилля проти національних, етнічних, расових або релігійних груп;
- війну у різних проявах та видах.

Висновки. Таким чином, насилля є характерним для людського середовища. Стимування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Всі прояви цього феномену у соціальному середовищі концентруються у явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Межі розуміння як соціального, так і політичного насилля є на цей час украй дискусійними. В науковій літературі виявляються підходи, що як абсолютизують насилля, так і звужують вплив зазначеного явища до мінімуму.

На наш погляд, найважливішим критерієм класифікації насилля є використання у цьому процесі зброї. Ми стверджуємо, що ні у кого не може виникнути сумнівів, що збройне насилля є насиллям. Пропонуємо вважати основною метою більшість неозброєних видів соціального та політичного насилля – запобігання озброєним формам протистояння. Збройне насилля своєю чергою вважаємо явищем політичним – особливим засобом та методом соціально-політичного протиборства, крайнім ступенем примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування або загрози застосування збройної сили. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким безпосередньо пов'язане існування політичної системи, ми класифікуємо збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє, що мають вказані види. Подальше дослідження збройного насилля у процесі реалізації тих чи тих політичних завдань здійснюватиметься у наступних наукових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк С.О. Форми громадянської війни. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 145–2014. Серія: Політологія.* Севастополь, 2014. С. 73–76.
2. Дмитриев А.В., Залысин И.Ю. Насилие: социо-политический анализ. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 328 с.

3. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие на постсоветском пространстве. *Социум и власть.* № 3 (23). 2009. С. 54–59.

4. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие: явление и проблема в системе геополитической безопасности: URL : http://elar.uifu.ru/bitstream/10995/28577/1/pogbr_2009_30.pdf

5. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие как политико-правовая категория: сущность и основные признаки. *Бизнес, менеджмент, право.* 2011. № 1 (23). 2011. С. 141–49.

6. Файзрахманов Р.Х. Вооруженное насилие как проблема и предмет юридического образования (теоретико-методологические основы анализа). *Мир юстиции.* № 2. 2003. С. 19–22.

7. Файзрахманов Р.Х. Государственный суверенитет и вооруженное насилие в условиях современной глобализации (теоретико-правовые и политологические аспекты). *Российский юридический журнал.* № 2. 2011. С. 44–52.

REFERENCES:

1. Vovk S.O. (Ed.). (2014) *Formi gromadyans'koi vijni [Forms of Civil War]* Visnik SevNTU: zb. nauk. pr. Seriya: Politologiya. – Sevastopol'. [in Ukrainian].

2. Dmitriev A.V., Zalysin I. Yu. (Ed.). (2000). *Nasilie: socio-politicheskij analiz. [Violence: The Socio-Political Analysis]*. M.: Rossijskaya politicheskaya enciklopediya (ROSSPEN). [in Russian].

3. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2009). *Vooruzhennoe nasilie na postsovetskom prostranstve [The Armed Violence at Post-soviet Space]*. Socium i vlast'. [in Russian].

4. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2009). *Vooruzhennoe nasilie: yavlenie i problema v sisteme geopoliticheskoi bezopastnosti [The Armed Violence: Phenomenon and Problem in the System of Geopolitics Safety]* [Elektronnij resurs] Rezhim dostupu: http://elar.uifu.ru/bitstream/10995/28577/1/pogbr_2009_30.pdf [in Russian].

5. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2011) *Vooruzhennoe nasilie kak politiko-pravovaya kategoriya: sushchnost' i osnovnye priznaki [The Armed Violence as Political-Low Category: the Essence and Main Features]* Biznes, menedzhment, pravo. [in Russian].

6. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2003). *Vooruzhennoe nasilie kak problema i predmet juridicheskogo obrazovaniya (teoretiko-metodologicheskie osnovy analiza) [The Armed Violence as a Problem and the Subject of Low Education]*. Mir yusticii. [in Russian].

7. Fajzrahmanov R.H. (Ed.). (2011). *Gosudarstvennyj suverenitet i vooruzhennoe nasilie v usloviyah sovremennoj globalizacii (teoretiko-pravovye i politologicheskie aspekty) [State Sovereignty and Armed Violence in the Context of Modern Globalization (Theoretical and Politological Aspects)]* Rossijskij juridicheskij zhurnal. [in Russian].

Concepts and classification of armed violence as a social-political phenomenon

Bader Anton Vasylovych

Candidate of History Science,
Associate Professor,
Director of the Educational-Scientific
Institute of History,
International Relations and
Socio-Political Sciences
Luhansk Taras Shevchenko
National University
Gogol Sq. 1, Starobelsk, Ukraine

The article deals with armed violence as a characteristic feature of modern socio-political life. The author analyzes the main achievements of the representatives of Ukrainian and foreign political science on the definition of armed violence, its characteristic features, purpose and tasks of its application in the course of socio-political activity. A broad historical analysis of the evolution of the problem of the use of armed violence in different periods is presented. Among the types of armed violence that exist today, the author identifies the following: revolt, using weapons; rebellion, organized, more massive and open; political clashes, including armed insurrection; a coup d'etat, as well as a coup if the action is organized and implemented by the military; civil war; ongoing guerrilla warfare, unlike civil war, small detachments; repression as unilateral violence by the state.

As a result of the research, the author concludes that armed violence as a socio-political phenomenon is associated with such definitions as «social» and «political violence». He argues that violence is characteristic of the human environment. Restraint from him is not on the instinctive level, but on the basis of socio-cultural factors that are not absolute. According to the author, the most important criterion for the classification of violence is the use of weapons in this process. He argues that no one can doubt that gun violence is violence.

We suggest that the main goal of most unarmed forms of social and political violence is to prevent armed forms of confrontation. Armed violence, in turn, is considered a political phenomenon – a special tool and method of socio-political confrontation, the extreme degree of coercion of an opponent and his subordination to his will through the use or threat of the use of armed force. Based on the nature and types of state sovereignty directly linked to the existence of a political system, we classify armed violence internally and externally as those types.

Key words: *armed violence, political violence, state, political power, struggle for control.*